

UDK: 32(497.5-37 Virovitica) "1919/1929"
32(497.5-37 Slatina) „1919/1929“
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 16. 5. 2003.

Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.

IVICA MIŠKULIN

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

U radu autor na temelju stranačkog tiska, arhivske građe i relevantne literature obrađuje rezultate parlamentarnih izbora u virovitičkom i slatinskom kotaru koji su održani u parlamentarnom razdoblju međuratne jugoslavenske države. Upravo su parlamentarni izbori imali iznimno značenje za svaku političku stranku jer su oni pokazivali njihovu stvarnu snagu. U vrijeme održavanja parlamentarnih izbora, politički život u virovitičkom i slatinskom kotaru ulazio je u razdoblje svog punog intenziteta, a djelovanje političkih stranaka bila je u punom zamahu. Pri tome treba primijetiti da je etnička struktura u oba kotara imala presudni utjecaj na rezultate izbora.

Ključne riječi: Virovitica, Slatina, političke stranke, politički izbori, Hrvatska, Kraljevstvo SHS

Uvod

Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) se do uvođenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. siječnja 1929. definirala kao država parlamentarnog tipa. Usprkos činjenici što su uloga i značenje parlamentarnog sustava u Kraljevini SHS često bile umanjivane intervencijama drugih čimbenika, od kojih su najutjecajniji bili kralj i vojni krugovi, parlament je bio mjesto gdje su različite političke stranke, ovisno o svojoj snazi, kreirale cjelokupni politički život države. Stoga su svi parlamentarni izbori u Kraljevini SHS (u razdoblju 1919.-1929. parlamentarni izbori održani su četiri puta) bili od životne važnosti za svaku političku stranku. Pri tome treba uzeti u obzir i činjenicu da je uspjeh određene političke stranke u nekoj izbornoj jedinici često bio određen ne samo agitacijskim sposobnostima stranačkih prvaka, nego i lokalnim osobitostima.

U svrhu što potpunijeg razumijevanja stranačkih borbi u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929., koje su postizale najveći intenzitet u vrijeme održavanja parlamentarnih izbora, treba se ukratko osvrnuti na etničku i soci-

jalnu strukturu navedenog područja, njegov geografski položaj te postignuti stupanj gospodarskog razvitka. Svi ovi čimbenici, uzeti u interakciji, u značajnoj su mjeri uvjetovali političko opredjeljivanje stanovništva virovitičkog i slatinskog kotara.

Kotar Virovitica je prema popisu stanovništva iz 1910. godine imao 39.570 stanovnika. Kako ovaj popis ne otkriva i etničku strukturu virovitičkog kotara, 65% stanovništva (25.807 stanovnika) izjasnilo se da mu je materinjski jezik "hrvatski ili srpski" pa nam taj broj donekle određuje brojnost Hrvata i Srba u kotaru. Broj Srba moguće je još preciznije odrediti ako znamo da se 4.445 stanovnika izjasnilo pripadnicima grčko-istočne vjere (iako svi pripadnici grčko-istočne vjere ne moraju biti Srbi), iz čega proizlazi da su Srbi činili 11% stanovništva virovitičkog kotara. Ako taj broj (4.445) oduzmemo od ukupnog broja stanovnika čiji je materinjski jezik bio "hrvatski ili srpski", pokazuje se da su Hrvati činili nešto više od polovice stanovništva virovitičkog kotara. U kotaru je živjelo i vrlo brojna mađarska (9.650) i njemačka manjina (3.274). Etnička struktura stanovništva virovitičkog kotara je u vrijeme postojanja Kraljevine SHS 1919.-1929. doživjela značajne promjene. Iako prilikom popisa stanovništva iz 1931. godine nije bilo predviđeno određivanje prema etničkoj pripadnosti, vidljivo je izrazito povećanje broja stanovništva koje se smatra pripadnicima pravoslavne vjere. To znači da se ukupan broj Srba u virovitičkom kotaru gotovo udvostručio tj. Srbi 31. III. 1931. godine čine približno 20% stanovništva kotara. U slatinskom kotaru do 1931. godine također nailazimo na porast srpskog pučanstva, iako su Srbi i prije nastanka Kraljevine SHS u ukupnom broju pučanstva imali veliki postotak (40%). Njihov broj se do 1931. godine ipak povećao, tako da su te godine činili približno 44% stanovništva. Da bi slika o etničkoj strukturi virovitičkog i slatinskog kotara bila potpunija, potrebno je konstatirati i postojanje vrlo brojne mađarske i (nešto manje) njemačke manjine, a u kotarevima su još bili prisutni Židovi, Česi, Slovaci, Rumunji, Rusi i Cincari.¹

Uzroke porasta srpskog pučanstva u ovim kotarevima nemoguće je objasniti samo visokim prirodnim prirastom jer ostale etničke skupine koje na tom području žive izmiješane sa srpskim dijelom stanovništva pokazuju daleko manje stope rasta. Razloge toj pojavi treba tražiti u procesu provođenja agrarne reforme i, kao njezina sastavnog dijela, procesa naseljavanja (kolonizacije) velikih zemljišnih posjeda u virovitičkom i slatinskom kotaru. Prema

¹ *Popis žiteljstava od 31. XII. 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., 294.-305., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. I. 1921. godine*, Sarajevo 1932., 258.-259., 262.-263. i *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, Zagreb 1940., 316.-317, 324.-327. Od ostalih stanovnika grčkoistočne (pravoslavne) vjere u virovitičkom kotaru popisom stanovništva iz 1910. godine bilježi se 2 Rumunja (po materinskom jeziku), popisom iz 1921. godine 140 Rusa i 55 Rumunja i Cincara (po materinskom jeziku), dok popis iz 1931. godine ne navodi niti etničku strukturu niti materinskom jezik pučanstva. Po istim kriterijima, u slatinskom kotaru je 1910. godine bilo 24 Rumunja te 1921. godine 97 Rusa i 3 Rumunja i Cincara. Ipak, treba napomenuti da podaci kojima raspolazemo ne mogu dati potpunu sliku etničke strukture Hrvatske i Slavonije u međuratnom razdoblju, jer niti u jednom od navedenih popisa stanovništva nije bilo predviđeno izjašnjavanje prema etničkoj pripadnosti. Iz raspoloživog statističkog materijala moguće je rekonstruirati približnu etničku sliku Hrvatske i Slavonije u međuratnom razdoblju.

dostupnim podacima 1921. godine na području virovitičkog i slatinskog kotara bilo je predviđeno ukupno 15.874 jutara zemlje za kolonizaciju, a koja je najvećim dijelom oduzeta obitelji Drašković, Janković, Normann, Gutmann i drugih. Posebno je oduzimana zemlja velikih posjeda smještenih uz granicu prema Mađarskoj.²

Intenzivna kolonizacija na ovom području, a treba reći da su virovitički i slatinski kotar, uz našički, bili među kotarevima koji su najžešće zahvaćeni ovim procesom, dovela je do promjene u etničkoj strukturi pučanstva. Virovitički kotar u tom procesu je doživio najveće promjene. Tu se koloniziralo 7.331 osoba ili 1.531 obitelj. Mnogo značajnija je činjenica da je kolonizirano stanovništvo bilo uglavnom pravoslavne vjere. Slično je bilo i u slatinskom kotaru gdje se "između dva svjetska rata doselilo oko 5358 kolonista, od kojih više od polovine pravoslavne vjere".³ Sasvim je sigurno da ovakva promjena u etničkoj strukturi nije mogla ostati bez posljedica na razvoj političkih odnosa u virovitičkom i slatinskom kotaru. Doseljeno stanovništvo je zaštitu svog statusa tražilo u vladajućim strankama (Narodna radikalna i Demokratska stranka), pod čijom paskom je proces kolonizacije i provođen. S druge strane favoriziranje kolonista često je išlo na račun domicilnog stanovništva, što je izazivalo njegov otpor i radikalizaciju njegovih stajališta, a sve je to činilo virovitički i slatinski kotar područjem političke nestabilnosti i čestih intervencija državnih organa.

Stanovništvo virovitičkog i slatinskog kotara, prema gospodarskoj orijentaciji, bavilo se poljoprivrednim i srodnim poslovima. U kotarevima je bila dosta razvijena i trgovina, ali je geografski položaj (kotarevi su prema sjeveru graničili s mađarskom granicom) uvjetovao plasiranje robe (poljoprivredni proizvodi, stoka, drvo i sl.) ponajprije na tržišta bivše Austro-Ugarske

² O procesu agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova vidi u: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941*, Zagreb 1997. Prema podacima u navedenoj knjizi, do lipnja 1941. godine u virovitičkom i slatinskom kotaru zemlja predviđena za kolonizaciju bila je na sljedeći način raspoređena: 1. fakultativno otkupljeno po pravilniku - 40.489 jutara, 2. fakultativno otkupljeno po zakonu - 495, 3. ekspropirano - 23.070, 4. preostalo za likvidaciju - 9.948, 5. ekspropirane šume - 1.093, 6. broj kupaca - 6.180, 7. broj mjesnih interesenata - 5.611, 8. površina koju dobijaju mjesni interesanti - 17.703, 9. broj dobrovoljaca - 1519, 10. površina koju dobijaju dobrovoljci - 11.922, 11. broj kolonista s općim uvjetima - 436, 12. površina koju su zaposjeli opći kolonisti - 2.690, 13. broj autokolonista - 325, 14. površina koju su zaposjeli autokolonisti - 1.191, 15. broj optanata - 1 i 16. površina koju su zaposjeli optanti - 7. Isto, 348.-351.

³ Isto, 405. O intenzitetu kolonizacije u virovitičkom i slatinskom kotaru možda najbolje govore podaci o broju osnovanih kolonija (naselja) u međuratnom razdoblju. U kotaru Virovitica osnovana su sljedeća naselja: Ada, Brezovo Polje, Katinka, Neteča, Zrinj i Rit (u upravnoj općini Lukač), Nova Cabuna, Kačište, Novo Obilićevo i Žirostanj (u upravnoj općini Cabuna), Brezovica, Bradina, Karađorđevo, Mitrovica, Podravski Sokolac, Ranjaš-Majkovac i Žlebina (u upravnoj općini Gradina), Čemernica, Međugorje, Ovčara, Pepelana, Suhopolje (u upravnoj općini Suhopolje), Đelka (u upravnoj općini Čadavica) te Jova Reka, Okrugljača i Špišić-Bukovica (u upravnoj općini Špišić-Bukovica). U slatinskom kotaru: Bobovac, Greda Sopjanska i Noskovačka Dubrava (u upravnoj općini Sopje), Petrovo Selo, Španat i Zidina (u upravnoj općini Gornji Miholjac), Hum Pusta (u upravnoj općini Voćin) te Petrovac i Nova Bukovica (u upravnoj općini Bukovica).

Monarhije. Trgovište Virovitica (od 31. prosinca 1921. godine, odlukom kralja Aleksandra, podignuto na status grada), kao i cjelokupni kotar, stoga svoj najveći gospodarski uspon doživljava u vrijeme kada se nalazilo u sklopu Ugarske. Stvaranjem Kraljevine SHS gospodarstvo ovih dvaju kotara upada u veliku krizu, posebno gospodarstvo virovitičkog kotara. Granični položaj Virovitice, glavni razlog njezina ekonomskog uspona, u novoj državi postaje osnovni razlog njezina ekonomskog pada. Plasman poljoprivrednih i industrijsko-obrtničkih proizvoda, orijentiran do sloma Monarhije na njezina tržišta, zatvaranjem granice s Mađarskom potpuno se prekida, a gospodarstvo Virovitice doživljava pravu recesiju. Tomu treba dodati i pojavu velike agrarne krize 1926. godine, koja je pogodila najvažniju granu gospodarske djelatnosti (poljoprivredu) stanovništva obaju kotara. Recesiju koja je u međuratnom razdoblju zahvatila ovo područje na najbolji način ocrtava postupno propadanje bankarskih i drugih novčarskih ustanova u Virovitici i Slatini, središtima kotara.⁴

Sve ove okolnosti - promjena etničke strukture stanovništva obaju kotara (znatno evidentnija u virovitičkom nego slatinskom kotaru), slabljenje kvalitete života, posebno najbrojnijeg dijela populacije - seljaštva, kao posljedica ukupnog procesa gospodarske recesije (jer u Kraljevini SHS do tada izvrstan geografski i prometni položaj Virovitice postaje uzročnik ekonomske stagnacije i propadanja grada) te sve izraženije etničke suprotnosti kao najvažnija posljedica ovih pojava - nisu mogle ostati bez utjecaja na tijek i sadržaj stranačkih borbi u kotarevima.

Prije provođenja izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920. godine, političke stranke su imale prilike provjeriti raspoloženje birača u virovitičkom i slatinskom kotaru. Dogodilo se to prilikom provođenja općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji 1920. godine. U ta dva kotara u izbornu borbu su ušle Hrvatska pučka seljačka stranka (H[P-R]SS),⁵ Hrvatska pučka stranka (HPS), Hrvatska zajednica (HZ), Demokratska stranka (DS), Narodna radikalna stranka (NRS), Komunistička partija Jugoslavije (KPI) te socijaldemokrati (SD).⁶ Prisutnost ovako velikog broja stranačkih organizacija govori o bogat-

⁴ *Godišnjak banske vlasti*, Zagreb 1940., 316.-317. i 324.-327.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Klasna borba u Virovitici 1918.-1920.", *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* (dalje: ZR. CDISB), 20/1983., br. 1., 55.-72.; ISTA, "Klasna borba u Virovitici 1921.-1929.", ZR. CDISB, 21/1984., br. 1., 121.-147.; ISTA, "Gospodarski razvoj Podravske Slatine u prvoj polovini 20. stoljeća", *Zbornik radova u prigodi 700. obljetnice prvog spominjanja imena grada Slatine*, Podravska Slatina 1997., 263.-281.

⁵ Do prosinca 1920. godine stranka je nosila ime Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) a nakon toga, mijenja ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), ističući u prvi plan borbu za "hrvatsku seljačku republiku". Pod tim imenom stranka djeluje do Radićeva priznanja Vidovdanskog ustava i centralističkog državnog uređenja kada mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka (HSS). U vrijeme održavanja parlamentarnih izbora 1927. godine Radić je stranci promijenio ime u *Narodna seljačka stranka* (NSS), ali je odmah nakon izbora stranci vraćen stari naziv (HSS). O H[P-R]SS-u vidi više u Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.

⁶ Razne socijaldemokratske skupine u izbore za ustavotvornu skupštinu ušle su nejedinstvene. Ujedinjenje tih frakcija provedeno je tek 1921. godine, i od tada one nastupaju pod imenom

stvom političkom životu u virovitičkom i slatinskom kotaru, ali kako rezultati izbora pokazuju, one još nisu uspjele stvoriti stabilno glasačko tijelo. To pokazuje, uz činjenicu da se neke organizacije pojavljuju dosta kasno (H[P-R]SS, NRS), da one nisu imale jasne političke programe kojima bi pridobile glasače. Taj će proces biti završen tek u vrijeme provođenja prvih parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS.⁷

Iako su općinski izbori donekle pokazali utjecaj pojedinih političkih stranaka na birače virovitičkog i slatinskog kotara, tek će izbori za ustavotvornu skupštinu utvrditi njihovu stvarnu snagu. Ti rezultati će u mnogočemu ovisiti o lokalnim osobitostima virovitičkog i slatinskog kotara.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. godine

Prije prvih po redu parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS osnovno obilježje političkog života bila je polarizacija, koja je njegove glavne nositelje, političke stranke, svrstala u dva suprotstavljena tabora. Kako je temeljni zadatak buduće Ustavotvorne skupštine bilo donošenje ustava, ubrzo se iskristaliziralo da su političke stranke podijeljene na krute zagovornike centralizma i prilično šaroliku skupinu stranaka koje je povezivala odlučnost da se suprotstave uvođenju centralističkog državnog uređenja.

Najveći zagovornik centralističkog državnog uređenja bila je Demokratska stranka. Demokrati, ili točnije grupa čiji je predvodnik bio Svetozar Pribičević, u centralizmu je vidjela jedino sredstvo s pomoću kojeg će se ostvariti proces nacionalne unifikacije čiji bi rezultat bio stvaranje jedinstvenog jugoslavenskog naroda. Kako ova ideja podrazumijeva potpuno brisanje stvorenih etničkih (nacionalnih) identiteta južnoslavenskih naroda i njihovo utapanje u novom, općejugoslavenskom identitetu, uvođenje centralističkog državnog uređenja bilo je u Pribičevićevim očima nužno. Pri tome je jedan od većih problema za Pribičevića predstavljao i nedostatak jedinstvenosti u redovima samog DS-a. Grupa okupljena oko Ljube Davidovića (većinom pripadnici bivših srbijanskih samostalnih radikala) je ove ideje ponajprije shvaćala kao metodu borbe protiv dominacije radikala u Srbiji.⁸

Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ). O tome vidi više u Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919.-1929.)*, Beograd 1979.; Dragiša JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, Slavonski Brod 1985.

⁷ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Zagreb, grupa XXIII, inv. broj 254. U oba kotara HZ je dobio 39 odbornika, HPS - 7, KPJ - 17, DS - 36, H[P-R]SS - 16 i NRS - 3. No, u izvješću velikog župana čak 91 izabrani odbornik okvalificiran je riječima "bez stranačke boje", što govori da još vrlo velik broj glasača nije formirao svoje stranačko opredjeljenje.

⁸ Demokratska stranka stvorena je na sastanku (konferenciji) u Sarajevu 15. i 16. veljače 1919. godine. Tu su se pripadnici Hrvatsko-srpske koalicije udružili s ostalim jugoslavenski orijentiranim skupinama iz bivše Austro-Ugarske Monarhije. Toj grupaciji pridružili su se klubovi bivših srbijanskih oporbenih stranaka: Samostalne radikalne stranke Ljube Davidovića, Naprednjačke stranke Voje Marinkovića i Nacionalno (Liberalne) stranke Voje Veljkovića. O političkom djelovanju DS-a vidi u: B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.

Izborni program DS-a se temeljio na zahtjevima za stvaranjem "jedinствене" države koja bi svoje uporište imala u "jedinственom jugoslavenskom narodu". To je značilo da demokrati državu zamišljaju bez ikakvih plemenskih, vjerskih i pokrajinskih razlika, a određeni oblik autonomije bio bi dopušten samo na lokalnoj razini. Ove ideje potpuno dominiraju u izbornom proglašenju DS-a. Kako samo demokrati stoje na braniku državnog i narodnog jedinstva, političkim protivnicima navješćuje se oštra borba jer oni "samo raspiruju stare strasti i u svojoj maloumnosti ne vide, da je u ovoj državi najveća Srbija i najveća Hrvatska".⁹

Predizborna aktivnost demokrata u virovitičkom i slatinskom kotaru bila je koncentrirana upravo na ove točke izbornog proglašenja. Na pouzdaničkom zboru DS-a, održanom u Borovi (kotar Virovitica) 3. listopada 1920., predsjednik organizacije DS-a u virovitičkom kotaru dr. Oton Gavrančić istaknuo je da DS traži "da Jugoslavija bude nasljedna kraljevina sa dinastijom Karagjorgjevića na čelu".¹⁰ Takva "jedinственa država" bi, po Gavrančićevim riječima, imala "jednu vladu, odgovornu jednom parlamentu", te bi isključivala svako postojanje plemensko-pokrajinskih granica, sabora i vlada.¹¹ Demokratsku agitaciju u slatinskom kotaru predvodio je dr. Zdravko Kovačević, predsjednik kotarske organizacije stranke. U Slatini je 14. listopada 1920. godine održan pouzdanički sastanak pristaša stranke, a već sutra i javna skupština. Središnja predizborna skupština DS-a u slatinskom kotaru održana je 7. studenog 1920. godine u Slatini, a prisutni su bili prvaci stranke iz Osijeka. Posebno se govorom istaknuo ing. Dragutin Šaj, koji se okomio na agitatore "Seljačkog saveza" koji najavom samostalnog istupa na izborima, nanose znatnu štetu izbornim naporima DS-a.¹² Od predizbornih aktivnosti DS-a u virovitičkom kotaru treba izdvojiti skupštinu održanu u Špišić-Bukovici 24. listopada 1920. godine, na kojoj je došlo i do pokušaja komunista da izazovu prekid skupštine. Oni su optužili demokrate da su zaslužni za brisanje komunističkih pristaša iz popisa birača. U Virovitici je 14. studenog 1920. godine održan i pouzdanički sastanak DS-a, na kojem je govorio Ivan Ribar.¹³

Drugi veliki zagovornik uvođenja centralističkog državnog uređenja bila je Narodna radikalna stranka. Ali, za razliku od demokrata, radikali su ovoj

⁹ "Izborni proglas demokratske stranke", *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca* (dalje: *RSHS*), Zagreb, II/1920., br. 211, 1.; "Izborni proglas D.S.", *Seljački glas* (dalje: *SG*), Virovitica, I/1920., br. 4, 1.-2.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 75.-76. U izbornoj agitaciji usmjerenoj radništvu demokrati su isticali da "će [DS] učiniti sve, da ublaži klasnu borbu u našoj zemlji, a svom će snagom pobijati nezrele pokušaje da se u našu otadžbinu unese boljševičko zlo... Naša je zemlja po prirodi zemljoradnička zemlja i takova treba da i ostane". *SG*, I/1920., br. 4, 1.-2.

¹⁰ "Zbor pouzdanika demokratske stranke", *SG*, I/1920., br. 1, 3.; "Iz naših krajeva", *RSHS*, II/1920., br. 205, 5.

¹¹ Gavrančić je, ipak, istaknuo da tražimo "najširu autonomiju i samoupravu općina, kotara i županija". *SG*, I/1920., br. 1, 3.

¹² "Izborne skupštine demokratske stranke-Demokratska skupština u Slatini", *Jug*, III/1920., br. 251, 2.; "Izborna gibanje", *SG*, I/1920., br. 7, 2.-3.

¹³ "Izborna kronika", *RSHS*, II/1920., br. 234, 4.-5.; "Izborna borba-Pouzdan sastanak u Virovitici", *Jug*, III/1920., br. 257, 2.

problematici pristupali znatno pragmatičnije. Kako su u Kraljevini SHS vidjeli samo produžetak postojanja Kraljevine Srbije, koja je “prisajedinila prečansku braću”, kako se Nikola Pašić, njihov vođa, volio izražavati, centralističko društveno uređenje je u radikalskim planovima imalo samo jednu zadaću. Ona se sastojala u osiguravanju dominacije Srba kao najbrojnijeg naroda, pri čemu su se radikali često pozivali na “zasluge” Srbije u stvaranju Kraljevine SHS, jer je NRS “donijela pobjedu u ratu, koja je iskupila stari srpski zavjet”.¹⁴ Radikali su, u izbornu borbu 1920. godine ušli predstavljajući se biračima kao isključivi zaštitnici srpskih nacionalnih interesa te kao zagovornici “jedinственe države”, u kojoj bi prevlast Srba, a time i radikala kao njihova glavnog političkog predstavnika, bila osigurana.¹⁵ Na Zemaljskoj konferenciji NRS-a, održanoj u Beogradu 25. rujna 1920. godine, ovakva razmišljanja su sažeta u rezoluciji stranke. U njoj se, uz zahtjev za “ustavnom i parlamentarnom monarhijom na čelu sa dinastijom Karagjorgjevića”, najviše inzistira na oblikovanju “jedinственe države”.¹⁶ Pod time su radikali podrazumijevali državu “sa jednim parlamentom kome odgovara jedna državna vlada i koji sa krunom ima nepodeljenu suverenu vlast za celu zemlju”.¹⁷ Iako su tražili stvaranje “jedinственe države”, radikali u njoj nisu vidjeli i “jedinственi jugoslavenski narod”, nego su u predizbornoj kampanji istupali s ekskluzivističkog srpskog stajališta.¹⁸

Uporno isticanje stranke kao jedinog zaštitnika srpskih interesa bilo je znatno izraženije u predizbornoj agitaciji radikala u “prečanskim” krajevima. Radikalni tisak te govori radikalskih prvaka na skupštinama i sastancima stranke u virovitičkom i slatinskom kotaru često su svojim porukama bili upereni na buđenje srpskog nacionalnog osjećaja u srpskog stanovništva u ovim krajevima. Srbima u virovitičkom i slatinskom kotaru bilo je poručivano da predstojeći izbori imaju “značenje drugog Kosova”.¹⁹ Predstavljanje stranke kao “zaštitnice srpstva” radikale je znatno ograničavalo u provođenju predizbornih aktivnosti. S jedne strane radikali nisu mogli računati na potporu u redovima ostalih etničkih skupina, a s druge traženje oslonca u “prečanskim” Srbima dovelo ih je u oštar sukob s demokratima, političkom grupacijom koja je u Hrvatskoj i Slavoniji najveću potporu imala u istoj etničkoj skupini. Sukobi između demokrata i radikala prisutniji su bili u slatinskom kotaru, a često su završavali nasilnim prekidanjem skupština, fizičkim napadima na govornike i sl.²⁰

¹⁴ “Zemaljska konferencija radikalne stranke u Beogradu”, *Straža*, Osijek, II/1920., br. 117, 1.

¹⁵ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 74.-75.; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, sv. II, Zagreb 1990., 197.

¹⁶ Kao bilješka 13.

¹⁷ Isto. Radikali su bili oštri protivnici svakog federativnog ili autonomnog principa koji bi prelazio okvire “lokalne samouprave”. Isticali su da “oblasne granice historijske i vezane uz tradicije ne dolaze u obzir, kod stvaranja samoupravnih tela, odlučan je samoprincip samoupravni”.

¹⁸ Isto.

¹⁹ “Narode Srpski!”, *Straža*, II/1920., br. 145, 1.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 74.

²⁰ “Kako demokrati prosvjećuju narod”, *Straža*, II/1920., br. 137, 2. Jedan od takvih incidenata dogodio se u Voćinu 7. studenog kada su demokrati, prema pisanju *Straže*, “fizički napali nekoliko radikalskih govornika”. Isto.

Hrvatska pučka seljačka stranka je u predizbornu borbu 1920. godine ušla svjesna svoje rastuće snage u redovima najbrojnijeg dijela hrvatskog stanovništva - seljaštva. Nezadovoljno svojim sve lošijim ekonomskim statusom, podvrgnuto pritiscima i samovoljnim postupcima vlasti ono se sve više radikaliziralo i pokazivalo sve više simpatija za politiku H[P-R]SS-a. Predizborni program stranke temeljio se na nepriznavanju stanja stvorenog 1918. godine te na zahtjevu za ostvarenje prava hrvatskog naroda "na samoopredjeljenje". Takav program je pretpostavljao stvaranje "mirotvorne seljačke republike Hrvatske", u sklopu federalne jugoslavenske države u koju bi ulazila i Bugarska. Stranka se protivila svakom nasilnom rješavanju političkih problema, te je u pogledu metoda političke borbe čvrsto stajala na načelima mirotvorstva i pacifizma.²¹ Predizbornu aktivnost H[P-R]SS-a često su ometali organi vlasti, a sam predsjednik stranke, Stjepan Radić, je neposredno pred izbore pušten iz pritvora. Svi ovi postupci vlasti činili su izvrsnu reklamu političkoj promidžbi H[P-R]SS-a te joj time samo jačali ionako dominirajuću poziciju na hrvatskoj političkoj pozornici.²² O rastućem utjecaju H[P-R]SS-a u virovitičkom i slatinskom kotaru jasno svjedoči činjenica da je čak šest kandidata na stranačkoj listi za virovitičku županiju dolazilo iz ova dva kotara.²³

Hrvatska zajednica je u predizbornu borbu 1920. godine ušla kao "politički predstavnik Hrvata" u Kraljevini SHS. Sudjelovanje stranke u radu nekoliko vlada, njezino djelovanje u Privremenom narodnom predstavništvu te iz toga stečeno iskustvo predstavljaju osnovni razlog zbog kojega je, već prije prvih parlamentarnih izbora, došlo do transformacije političkih stajališta HZ-a. Zajedničari i dalje ostaju privrženi ideji unitarizma (jedan narod-jedna država), ali ona treba biti uređena na federativnom principu. Ove ideje dominiraju u proglasu HZ-a upućenom biračima. HZ zahtijeva da se država "uredi kao ustavna, parlamentarna monarhija s federativnim unutarnjim ustrojstvom tako, da kraljevine i zemlje koje su obrazovale ovu državu, a koje sačinjavaju njene integralne dijelove, prenesavši svoj suverenitet na novu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, imaju u njoj svoje samostalne uprave i zakonodavstva".²⁴ Vidljivo je da zajedničari ostaju zagovornici monarhije te predviđaju visok stupanj decentralizacije upravne i zakonodavne vlasti.²⁵

HZ je od svih hrvatskih političkih stranaka uključenih u predizbornu borbu 1920. razvio promidžbene aktivnosti najvišeg intenziteta. To

²¹ "Svemu hrvatskom narodu", *Slobodni dom*, (dalje: *SD*), Zagreb, XIV/1920., br. 36, 1.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 77.

²² O postupcima vlasti prilikom provođenja izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. vidi više u Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 59.-65. Tragičan incident dogodio se u Sladojevcima, kotar Slatina, u rujnu 1920. godine, kada su žandari ubili trojicu vojnih bjegunaca. Incident je predstavljao uvod u niz uhićenja na području Slatine koji je uznemirio cjelokupnu političku javnost. Za optužene se zauzelo tajništvo H[P-R]SS-a. Isto, 107.

²³ "Kandidati hrvatske seljačke stranke", *SD*, XIV/1920., br. 38, 1.-2.

²⁴ "Hrvati!", *Hrvat*, Zagreb, II/1920., br. 208, 1.; "Hrvati!", *Hrvatski list*, (dalje: *HL*), Osijek, I/1920., br. 81, 1.; H. MATKOVIĆ, "Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji", *ZR. Istorija XX. veka*, V/1963., 5.-131.

²⁵ Isto; H. MATKOVIĆ, *Hrvatska zajednica*, 58.-62.

potvrđuje i djelovanje stranke u virovitičkom i slatinskom kotaru. Značajan impuls tim naporima predstavljalo je i proglašenje virovitičkog tjednika *Virovitičan* službenim glasilom stranke za virovitički i slatinski kotar. Zajedničari su se biračima predstavljali kao jedina hrvatska stranka, koja se iskreno zauzima za ostvarenje što šire pokrajinske autonomije hrvatskih zemalja (u koje su zajedničari ubrajali i Bosnu i Hercegovinu). S druge strane isticali su da stranka na tom planu okuplja sve slojeve hrvatskog naroda, uključujući i seljaštvo. Stoga je razumljivo da su zajedničarski agitatori oštricu napada usmjeravali na svoje najveće izborne konkurente, radićevce i demokrate. H[P-R]SS je optuživan da je svojim inzistiranjem na "seljačkoj republici" proizveo razdor u hrvatskim redovima. Kerubin Šegvić je na skupštini HZ-a, održanoj u Slatini 31. listopada 1920. godine, optužio H[P-R]SS da svojim određenjem za republiku opasno ugrožava teritorijalni integritet hrvatskih zemalja jer se republikanizmom "ide na lijepak onima, koji nam nude republiku od tri županije".²⁶ Demokrati su smatrani odgovornima za sve neumjerenosti režima i, što je još važnije, za prijetnju da "jugounitarni idejom" nastoje uništiti hrvatski nacionalni identitet. *Virovitičan* je demokrate optuživao "da (nastoje) jednim potezom pera" izbrisati "sa lica zemlje sve Hrvate i što je hrvatsko".²⁷ Nositelji zajedničarske agitacije u virovitičkom i slatinskom kotaru bili su istaknute ličnosti iz središnje organizacije stranke u Zagrebu (Matko Laginja, Kerubin Šegvić) koje su pratili prvaci stranke iz Osijeka, Virovitice i Slatine (Vjekoslav Hengel, Josip Antoš i dr.), što govori o naporima koje je HZ ulagao u predizbornu borbu, ali i o visokim očekivanjima zajedničara. Na kandidatskoj listi HZ-a u virovitičkoj županiji, čiji je nositelj bio Matko Laginja, našli su se istaknuti zajedničari iz virovitičkog kotara, Josip Antoš i Ivan Dobravec-Plevnik.²⁸

U skupinu hrvatskih političkih stranaka koje su, u predizbornu borbu 1920. godine ušle temeljeći svoj program na nezadovoljstvu uređenjem Kraljevine SHS na centralističkim osnovama pripadao je i HPS.²⁹ Ova politička grupacija je u izbornom proglašenju biračima ostajala vjerna ideji "narodnog i državnog jedinstva", ali se protivila "potpunoj i hitnoj centralizaciji svih grana uprave".³⁰ HPS se biračima predstavljao kao stranka koja nastoji državu urediti

²⁶ "Izborni poslovi - Zajedničarski sastanak u Slatini", *Virovitičan*, Virovitica, XXII/1920., br. 54, 1. Zajedničari su prigovarali H[P-R]SS-u da je zaslužan za raskol u hrvatskim redovima te da je pridonio radikalizaciji hrvatskog seljaštva. "Sada poslije prevrata u naše se je redove zavukao rascjep te vidimo, da naše seljačtvo osobito ono mladje, pristaje uz ovu stranku (H[P-R]SS-op. a.), jer je ona protiv gospode, a to danas kod neukoga svijeta upaljuje. Ona vidi u svome učitelju, liječniku, činovniku, svećeniku pa i obrtniku svoga dušmanina te mu ne daje niti ne priznaje nikakova prava". ("Kako se naš narod zavadj", *Virovitičan*, XXII/1920., br. 54, 1.)

²⁷ "Napokon dolazi narod do riječi!", *Virovitičan*, XXII/1920., br. 38, 1.-2.

²⁸ "Kandidatske liste Hrvatske Zajednice", *Hrvat*, II/1920., br. 227, 1.; "Kandidatska lista", *HL*, I/1920., br. 81, 1.; "Župska skupština hrvatske zajednice", *Virovitičan*, XXII/1920., br. 52, 2.

²⁹ O nastanku i političkom djelovanju HPS-a vidi u Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva-Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998.

³⁰ "Izborni proglas Hrvatske pučke stranke", *Hrvatska obrana*, (dalje: *HO*), XIX/1920., br. 256, 1.-2.; Z. MATIJEVIĆ, n. dj., 301.-315.

na tradicionalnim kršćanskim načelima, ističući pritom svoje hrvatstvo.³¹ Središta političkog utjecaja HPS-a u Slavoniji bila su u Osijeku, Đakovu i Požegi, dok je, u virovitičkom i slatinskom kotaru agitacija stranke bila u sjeni predizbornih napora drugih političkih grupacija, napose zajedničara i demokrata. Razdoblje najintenzivnije djelatnosti HPS-a u ovim krajevima bilo je u drugoj polovici listopada 1920. godine kada je “održano nekoliko pouzdanih sastanaka” na kojima je glavni govornik bio istaknuti prvak stranke dr. Đuro Kuntarić.³² O odnosu HPS-a i HZ-a u tijeku predizborne kampanje u slatinskom kotaru treba istaknuti događaj koji se dogodio na zajedničarskoj skupštini u Slatini održanoj 31. listopada 1920. godine. Nakon Šegvićeva govora istupio je vlč. Lesni, pristaša HPS-a, te izjavio da “neće sada osnivati svoju stranku (HPS, op. a.), jer su se njegovi župljani već opredijelili za HZ”.³³ I HPS je iskusio netrpeljivost režima prema anticentralističkim snagama. U jeku predizborne kampanje u Virovitici je uhićen agitacijski tajnik stranke za virovitičku županiju, ali je već sutradan pušten na slobodu.³⁴ Na kandidatskoj listi HPS-a za virovitičku županiju, iz oba kotara, našao se samo Franjo Pipinić, kapelan iz Sladojevaca.³⁵

Od ostalih stranaka koje su istaknule svoje kandidatske liste u virovitičkoj županiji treba spomenuti KPJ i socijaldemokrate. Komunisti su, ohrabreni velikim uspjehom na proteklim općinskim izborima, u predizborne borbe, na virovitičkom i slatinskom području ušli nadajući se da će ponoviti sličan rezultat. Stranka se zauzimala za uklanjanje aktualnog društvenog poretka nasilnim putem, pri tome smatrajući parlamentarni sustav samo sredstvom za postizanje tog cilja.³⁶ Pogoršavanje životnih uvjeta i oštri postupci organa vlasti prema svakom iskazivanju otpora pridonosilo je sveopćoj radikalizaciji stanovništva i u tome raspoloženju komunisti su, i sami pobornici radikalnih postupaka, vidjeli svoju šansu. S druge strane, sve veće prilaženje seljačkih masa Radićevu H[P-R]SS-u, represivni postupci vlasti prema izabranim odbornicima komunistima i stranci uopće, te unutarnje slabosti KPJ predstavljale su ograničavajuće čimbenike za ostvarenje tih nada. Komunistička promidžba posebno je posljedice ovih slabosti osjećala u virovitičkom kotaru, gdje je izostala gotovo svaka djelatnost stranke.³⁷ Socijaldemokrati su također smatrali da društveni poredak u Kraljevini SHS treba promijeniti, ali bi to trebalo učiniti sredstvima parlamentarne borbe, a ne nasilnim prevratom. Predizborne aktivnosti socijaldemokrata bile su koncentrirane u istočnoj

³¹ Isto; Z. MATIJEVIĆ, n. dj., 301.-315.

³² “Orjentacije virovitičkog kotara”, *HO*, XIX/1920., br. 244, 3.; “Domaće vijesti - Korteširanje”, *Virovitičan*, XXII/1920., br. 49, 2.

³³ Isto.

³⁴ “Povreda izborne slobode”, *HO*, XIX/1920., br. 241, 1.

³⁵ “Živili naši kandidati”, *HO*, XIX/1920., br. 257, 1.

³⁶ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 78.-79.; D. JOVIĆ, *Radnički pokret*, 136.-147.

³⁷ O slabosti komunističke organizacije u virovitičkom kotaru govori i podatak da je glasilo KPJ u Virovitici, *Proletarac*, prestalo izlaziti 15. VIII. 1920., tj. neposredno pred početak predizbornih djelatnosti.

Slavoniji i Vojvodini, dok se njihova prisutnost u virovitičkom i slatinskom kotaru u vrijeme parlamentarnih izbora 1920. godine uopće ne osjeća. Razloge za odsutnost socijaldemokrata s ovih područja trebalo bi tražiti u odnosu komunista prema njihovu djelovanju koji je bio izrazito neprijateljski, pa su iz njihovih redova često dolazili zahtjevi za "razračunavanjem s izdajničkim radom socijaldemokrata"³⁸

Rezultati izbora za ustavotvornu skupštinu, u virovitičkom i slatinskom kotaru 1920. godine, bili su sljedeći:³⁹

K. Slatina	DS	HZ	HPS	NRS	H[P-R]SS	SD	KPJ	SS ⁴⁰
G. Miholjac	23	15	8	448	255	4	8	9
Sopje	4	26	34	90	689	12	5	6
Voći	289	23	21	45	62	2	4	12
Hum	268	8	6	18	14	0	3	2
S. Drenovac	87	14	3	206	4	1	4	13
Čeralije	42	6	10	191	6	5	41	22
N. Bukovica	34	103	51	87	134	5	83	6
Dobrovi	235	5	3	38	55	2	3	5
Slatina	130	219	18	102	311	7	98	14
D. Meljani	120	5	3	39	71	1	0	5
Ukupno	1.232	424	157	1.264	1.601	39	249	94

K. Virovitica	DS	HZ	HPS	NRS	H[P-R]SS	SD	KPJ	SS
Virovitica	62	258	22	20	367	36	224	14
Suhopolje	266	56	8	54	237	9	38	6
Bor. Gradina	3	3	3	3	620	11	4	4
Cabuna	193	36	5	111	8	2	5	7
Lukač	28	8	5	12	661	18	27	10
Šp. Bukovica	8	57	5	9	385	11	71	68
Stari Gradac	12	6	14	12	589	7	93	9
Pivnica	298	3	4	9	108	7	3	11
Ukupno	870	427	66	240	2.975	101	465	129

³⁸ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 79.; D. JOVIĆ, *Radnički pokret*, 185.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Klasna borba u Virovitici 1918.-1920.", *ZR. CDISB*, 68. Zanimljivo je da *Virovitičan*, ima prilično blagonaklono gledište o političkom programu socijaldemokrata, smatrajući SDSJ strankom koja "traži da se i radnik smatra čovjekom. (...) Ova stranka je prototip komunističke, jer žele zakonskim putem postići svoje zahtjeve, a ne ognjem i mačem". ("Napokon dolazi narod do riječi!", *Virovitičan*, XXII/1920., br. 38, 1.)

³⁹ *Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920.*, Beograd 1921.; HDA, grupa XXIII, inv. broj 87.

⁴⁰ Seljački savez.

Rezultati izbora za ustavotvornu skupštinu na virovitičkom i slatinskom području pokazuju da je dominantna politička snaga, među hrvatskim političkim strankama, postao Radićev H[P-R]SS. Pobjeda H[P-R]SS-a posebno je izražena u virovitičkom kotaru. S druge strane to je značilo i promjenu glavnog nositelja otpora prema centralističkim nastojanjima beogradskih vlastodržaca. Tu ulogu sada zadobiva H[P-R]SS, potpuno u drugi plan potiskujući sve druge hrvatske političke stranke. Posebno je izborni poraz teško pao zajedničarima, političkoj grupaciji koja je, naročito na virovitičkom području uložila najviše napora u predizborne aktivnosti. HZ je bio svjestan političke težine Radićeve pobjede pa je *Hrvatski list*, konstatirajući pobjedu "seljačke stranke", ustvrdio da "od danas prestaje za HZ svaka odgovornost za politiku Hrvatske. Od danas tu odgovornost nosi u cjelokupnoj mjeri samo seljačka stranka".⁴¹ H[P-R]SS je pobjedu odnio i u slatinskom kotaru, zahvaljujući tome što je u potpunosti uspio potisnuti konkurenciju (HZ, HPS) u borbi za naklonost hrvatskih birača, dok su demokrati i radikali osvojili otprilike podjednak broj glasova. Loš uspjeh demokrata, koji je izrazitiji u virovitičkom kotaru, pokazuje neuspjeh njihovih nastojanja da oko ideje "narodnog jedinstva" privuku značajniji broj Hrvata.

Izbori za Narodnu skupštinu 18. ožujka 1923. godine

Donošenjem prvog Ustava, 28. lipnja 1921. godine, u Kraljevini SHS (nazvanog Vidovdanski zbog dana donošenja) ozakonjeno je državno uređenje koje počiva na izrazito centralističkim osnovama. Ovaj čin tražio je od političkih stranaka da se odrede prema novonastaloj situaciji. Ponovno dolazi do svrstavanja na dva oštro suprotstavljena tabora. U središte konfrontacije izbija pitanje očuvanja stanja nastalog donošenjem Vidovdanskog ustava. Upravo ovaj trenutak obilježit će političko djelovanje svih stranačkih formacija.

Središte otpora prema stanju nastalom ozakonjenjem centralističkog državnog uređenja predstavljao je prvi *Hrvatski blok* (I. HB), politički savez Hrvatske republikanske seljačke stranke, HZ-a i Hrvatske stranke prava (HSP). Kako niti jedna od ovih stranaka nije sudjelovala u donošenju Vidovdanskog ustava, pokazalo se da one odbijaju i prihvatiti oblik državnog uređenja ozakonjen tim ustavom. Članice bloka nisu imale istovjetna stajališta prema načinu na koji bi trebalo nastaviti političku borbu protiv centralističkih snaga. Nejedinstvenost Hrvatskog bloka došla je do izražaja prilikom eskalacije krize vladajuće radikalsko-demokratske koalicije. Davidovićevo krilo DS-a pokazivalo je spremnost da uđe u pregovore s hrvatskim političkim strankama koji bi mogli dovesti i do promjena nekih odredbi ustava. Mogućnost da se pregovorima sa srbijanskim političkim strankama pokuša doći do rješenja krize koja je potresala Kraljevinu SHS posebno su zagovarali zajedničari. S druge strane, HSP, stranka najbliža ideji hrvatske neovisnosti, protivila se ova-kvoj politici pa ju je Radić isključio iz bloka. Dominantnu ulogu među članicama Hrvatskog bloka imao je H[P-R]SS. Kada je Radić ocijenio da ni izborni

⁴¹ "Poslije pobjede-na djelo!", *HL*, I/1920., br. 10, 1.

savez sa zajedničarima nije oportun zbog njezina inzistiranja na monarhizmu, postalo je jasno da će H[P-R]SS na predstojeće izbore izaći samostalno.⁴²

Pregovori Davidovićeve krila DS-a s Hrvatskim blokom imali su odlučujuće posljedice za opstanak radikalno-demokratske vlade. Suočen s mogućnošću promjene situacije u Skupštini (dolaskom predstavnika H[P-R]SS), predsjednik vlade Pašić je 4. prosinca 1922. godine podnio ostavku vlade, obrazlažući takav čin podvojenošću DS-a. Kralj je ostavku prihvatio, ali je odmah Pašiću dao mandat za sastav nove, ovoga puta izborne vlade. Pašić je sastavio homogenu radikalnu vladu te, na osnovi kraljevog ukaza, raspustio skupštinu. Ovakav razvoj situacije je značio da je radikalima u potpunosti prepušteno provođenje drugih parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS.⁴³

Nakon što je došlo do raspisa parlamentarnih izbora 18. ožujka 1923. godine, vodstvo H[P-R]SS-a je objavilo da će na izborima nastupiti samostalno. U izbornom proglasu H[P-R]SS se biračima predstavio kao politička snaga koja će se odlučno boriti za očuvanje posebnosti hrvatskog naroda u Kraljevini SHS. Ta posebnost trebala je biti zajamčena u sklopu posebne "seljačke mirovne republike Hrvatske". Posebno je istaknuto da H[P-R]SS predstavlja cjelokupno hrvatsko seljaštvo te da u banskoj Hrvatskoj "gospodske proturepublikanske i protuseljačke stranke nemaju u hrvatskom seljačtvu baš nikoga za se".⁴⁴ Cjelokupna predizborna aktivnost stranke, pa tako i ona u virovitičkom i slatinskom kotaru, bila je obilježena inzistiranjem na ovim točkama političkog programa. S jedne strane biračima je poručivano da jedino H[P-R]SS predstavlja onu političku snagu koja se iskreno zauzima za zaštitu interesa hrvatskog seljaštva te da se ne smije dopustiti prodor "prevrtljivih zajedničara i frankovaca u narodne redove".⁴⁵ Na središnjem predizbornom skupu H[P-R]SS-a u virovitičkom kotaru, održanom 25. veljače 1923. godine, istaknuto je da je samo "republikanska vlast, vlast naroda i osim vlasti naroda ne smije postojati ni jedna druga vlast".⁴⁶ Organi vlasti nisu blagonaklono gledali na

⁴² O tome vidi više u H. MATKOVIĆ, *Hrvatska zajednica*, 78.-97.; ISTI, *Povijest HSS-a*, 105.-109.; ISTI, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972., 55.-69.; ISTI, *Svetozar Pribičević, ideolog-stranački vođa-emigrant*, Zagreb 1995., 92.-108.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 247.-334.; Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, sv. I, Zagreb 1961., 397.-403.

⁴³ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 127.-129. Radikalno-demokratska većina u Narodnoj skupštini je 21. lipnja 1922. godine izglasala i novi izborni zakon. On je svoju osnovu imao u izbornom zakonu po kojem su provedeni izbori za Ustavotvornu skupštinu, ali je ona pretrpjela određene promjene. One se očituju u uvođenju instituta kotarskog kandidata (promjena načina kandidiranja) te u danoj mogućnosti pripadnicima nacionalnih manjina da iskoriste svoje biračko pravo, pod uvjetom da su najmanje deset godina nastanjeni u Kraljevstvu SHS. Također treba spomenuti da je popis stanovništva iz 1910. još uvijek kao osnova za određivanje broja birača. Na području Hrvatske i Slavonije izborne jedinice su se poklapale s teritorijalnom rasprostranjenošću županija pa je virovitička županija postala virovitički izborni okrug. Njegovi sastavni dijelovi bili su i (izborni) kotarevi Virovitica i Slatina. (*Isto*, 129.-131.)

⁴⁴ "Izborni proglas Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke", *SD*, XVII/1923., br. 7, 1.

⁴⁵ "Izborne vijesti i upute - Iz županije virovitičke", *SD*, XVII/1923., br. 4, 13.; "Veličanstvena skupština HRSS u Virovitici", *SD*, br. 11, 5.

⁴⁶ *Isto*, *SD*, XVII/1923., br. 11, 5.

agitaciju H[P-R]SS-a jer se njegovo inzistiranje na republikanstvu izravno kosilo s aktualnim državnim uređenjem. Tako su Mijo Gerenčir i Andrija Kuzmić, predsjednik i blagajnik organizacije H[P-R]SS-a u slatinskom kotaru, 3. siječnja 1923. godine bili uhićeni i nakon preslušavanja u prostorijama kotarske oblasti u Slatini pušteni na slobodu.⁴⁷

Politička stranka koja je pretrpjela najveću štetu najavom samostalnog izlaska H[P-R]SS-a na predstojeće parlamentarne izbore bio je HZ. Kako se vodstvo HZ-a do posljednjeg trenutka nadalo da će do zajedničkog istupa na izborima ipak doći, odluka Glavnog odbora H[P-R]SS-a od 31. siječnja 1923. godine po kojoj “ni jedan monarhist ne može biti na našoj seljačkoj listini”, značila je i konačno odbacivanje HZ-a kao izbornog partnera H[P-R]SS-a.⁴⁸ Ta odluka donesena je manje od dva mjeseca prije održavanja parlamentarnih izbora pa vodstvu HZ-a nije preostalo ništa drugo nego da svojim pristašama preporuči glasovanje za kandidatske liste H[P-R]SS-a. Zajedničarsko glasilo *Hrvat* konstatiralo je da su organizacije HZ-a u virovitičkoj i srijemskoj županiji takve odluke donijele još ranije, ali je pritom propustilo reći da donošenje takvih odluka nipošto nije prošlo bez otpora.⁴⁹ Posebno je glasna u protivljenju podložničkom odnosu HZ-a prema Radićevu H[P-R]SS-u bila organizacija stranke u virovitičkom kotaru. Još u rujnu 1922. godine *Virovitičan* je oštro napao takvu politiku vodstva stranke, upozoravajući na dvoličnost politike H[P-R]SS-a.⁵⁰ S vremenom je odlučnost virovitičkih zajedničara da se suprotstave stranačkom vodstvu jenjavala, pa je *Virovitičan* od početka veljače 1923. godine kontinuirano pozivao “Hrvate zajedničare” da glasuju za H[P-R]SS. Pritome se ipak nije zaboravljalo reći da usprkos činjenici da je “hrvatska seljačka stranka najhrvatskija stanka” u vodstvu virovitičkog HZ-a ima “nas doduše dosta, koji smo protiv ove stranke”.⁵¹

Demokrati su u predizbornu utrku 1923. godine ušli s jasnom podvojenošću stranke na Davidovićevu i Pribičevićevu grupu, što je predstavljalo značajno ograničenje za provođenje uspješnih predizbornih aktivnosti. Kako se, ipak, niti jedna od zavađenih grupa u DS-u još uvijek nije osjećala dovoljno jakom da izvrši svoje ciljeve, formalno stranačko jedinstvo je sačuvano. Ono je manifestirano u izbornom proglasu koji su potpisali svi poslanici stranke. U njemu se ističe da DS i dalje ostaje zaštitnica narodnog i državnog jedinstva, a posebno se naglašava da “Demokratska stranka ulazi u borbu jedin-

⁴⁷ “Iz županije virovitičke”, *SD*, XVII/1923., br. 7, 12.-13.

⁴⁸ “Zaključci Glavnog odbora HRSS stvoreni na sjednici dne 31. siječnja 1923.”, *SD*, XVII/1923., br. 7, 3. Vodstvo H[P-R]SS-a je na toj sjednici također donijelo konačnu odluku da izborni savez nije moguć niti s HPS-om, niti s HSP-om.

⁴⁹ “Zaključak Hrvatske zajednice”, *Hrvat*, V/1923., br. 881, 1.

⁵⁰ “Nisu zadovoljni s nama!”, *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 38, 1. Zanimljivo je da se list poziva na “načela i program stranke prava”. Privremeno se pokoravajući odlukama stranačkog vodstva (“Štujemo vodstvo hrvatske zajednice...”), virovitički zajedničari upozoravaju da su spremni i na iskazivanje neposlušnosti jer “nećemo nikada odobriti ono što bi eventualno ovo vodstvo nespretna poduzelo. Kao što ne odobravamo okolnost, što su ostali u bloku sa seljačkom strankom koja im je dala tako jasan - nogomet!”. Isto.

⁵¹ “Nije čovjek tko ne dodje glasovanju!”, *Virovitičan*, XXV/1923., br. 12, 1.

stvena”⁵² Usprkos toj proklamiranoj jedinstvenosti javnosti nije promakla stvarna situacija u DS-a. Na skupštini stranke, održanoj u Virovitici 14. ožujka 1923. godine, usprkos zalaganju Ivana Ribara da okupljenim pristašama objasni uzroke teškog stanja u kojem se država našla, prisutne je, očigledno, više zanimalo “kojoj grupi on pripada od demokrata”.⁵³ Upravo činjenica da je Ribar postao i nositelj liste DS-a u virovitičkom izbornom okrugu, te da su ostali istaknuti govornici (Ivan Oreb) na skupštinama stranke u virovitičkom i slatinskom kotaru nakon rascjepa 1924. godine pristali uz Davidovića, govori da je njegovo krilo imalo dominantniji položaj na ovom području, pred parlamentarne izbore 1923. godine.⁵⁴

I radikali su se biračima predstavljali kao jedini istinski branioци misli narodnog i državnog jedinstva. Na središnjoj predizbornoj skupštini NRS-a, u slatinskom kotaru, održanoj 4. ožujka 1923. godine, jasno je istaknuto da “NRS polazi sa stanovišta da smo mi jedan narod” te da radikali stoje na stanovištu “apsolutne nepovredivosti Vidovdanskog ustava”.⁵⁵ S duge strane centralističko državno uređenje i dalje je ostajalo njihov imperativ, pa je hrvatski zahtjev za autonomijom kategorički odbacivan “jer se ne dadu plemena granice tačno povući, a to nije ni potrebno, kad smo jedan narod”.⁵⁶ U usporedbi s prethodnim parlamentarnim izborima, za radikale je primjetno određeno odstupanje od ekskluzivističkog srpstva, posebno u “prečanskim krajevima”. Svi ovi naponi bili su usmjereni na slabljenje pozicija demokrata među srpskim pučanstvom u Hrvatskoj i Slavoniji, iako je bilo očigledno da je razumijevanje radikala za pokrete drugih naroda (ili plemena, u terminologiji NRS-a) samo deklarativnog karaktera.⁵⁷ Nastojanja radikala da većim inzistiranjem na ideji narodnog jedinstva, a privremenim potiskivanjem srpskog nacionalizma učvrste svoje pozicije među etnički izmiješanim stanovništvom virovitičkog i slatinskog kotara, dovodila su ih u oštar sukob s demokratima. Na skupštini NRS-a, održanoj u Suhopolju 5. ožujka 1923. godine, došlo je do incidenta koji je, prema pisanju *Straže* izazvao poslanik DS-a Lazar Grujić. On je “prouzročio takvu galamu da je bilo nemoguće govor držati”, nakon čega je uz pomoć policijskih službenika uklonjen sa skupštine.⁵⁸

Od ostalih političkih stranaka kandidatske liste u virovitičkom izbornom okrugu postavili su HPS, ističući u svom izbornom proglasu kao osnovna načela “borbu protiv centralizma, bezvjerstva i pasivne politike” (očito alu-

⁵² “Proglas Demokratske stranke”, *Jug*, VI/1923., br. 16, 5.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 334.-345.

⁵³ O tome vidi članke: “Izborni pokret Demokratske stranke”, *Jug*, VI/1923., br. 42, 1.; “Virovitica za dra Ribara”, *Jug*, VI/1923., br. 62, 2.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ “Biračima!”, *Straža*, V/1923., br. 44, 1.-2.; “Pobeda radikala u Slatini”, *Straža*, V/1923., br. 51, 1.

⁵⁶ Isto, *Straža*, V/1923., br. 44, 1.-2.

⁵⁷ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 134.

⁵⁸ “Manifestacije Narodne radikalne misli u srezu virovitičkom”, *Straža*, V/1923., br. 52, 4.

dirajući na Radićevu taktiku parlamentarne apstinencije), socijalisti (SPJ) i Savez zemljoradnika (SZ).⁵⁹

Rezultati ožujjskih parlamentarnih izbora u virovitičkom i slatinskom kotaru bili su sljedeći:⁶⁰

K. Virovitica	SPJ	H[P-R]SS	NRS	DS	HPS	SZ
Virovitica	45	1001	45	52	9	11
Gradina	1	801	42	106	7	12
Lukač	6	808	2	186	1	2
Pivnica	3	176	56	253	4	4
St. Gradac	3	817	2	11	1	3
Suh. Borova	7	262	118	257	2	9
Suhopolje	3	298	14	34	3	3
Cabuna	3	412	108	239	3	3
Šp. Bukovica	4	609	26	45	0	0
Ukupno	75	5.184	413	1.183	32	50

K. Slatina	SPJ	H[P-R]SS	NRS	DS	HPS	SZ
Vaška	3	298	90	9	4	4
Voći	3	114	74	306	15	6
G. Miholjac	4	472	158	112	3	4
Dobrovi	7	204	69	226	9	2
Donji Meljani	2	383	85	94	5	1
Medinci	1	118	170	164	5	1
Nova Bukovica	4	400	86	93	6	3
Slatina	11	612	173	262	7	5
Sl. Drenovac	2	38	164	227	4	5
Sopje	3	620	11	23	16	3
Hum	2	41	168	130	1	5
Čeralije	2	158	56	304	18	5
Ukupno	44	3.458	1.304	1.950	93	44

Rezultati ožujjskih parlamentarnih izbora pokazali su da je Radićev H[P-R]SS postao isključivi predstavnik hrvatskog naroda u borbi za ostvarenje njegove ravnopravnosti u Kraljevini SHS. Transformaciju H[P-R]SS-a

⁵⁹ "Naš izborni program", *HO*, XXII/1923., br. 7, 1.; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 181.-203. Iskorištavajući činjenicu što komunisti nisu postavili svoju kandidatsku listu (nakon atentata na tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića 1921. godine komunističko djelovanje je nizom zakonskih odredbi zabranjeno) u virovitičkom izbornom okrugu, socijalisti su pokušali iz toga izvući korist. Usmjeravajući svoju borbu prema zaštiti interesa radničkih prava, tvrdili su da "je svejedno, dali on (ustav-op. a.) bio centralistički ili federalistički" te je borba za reviziju ustava gubljenje vremena jer bi usporilo "donošenje nama toliko potrebnih socialno zaštitnih zakona". "Domaće vijesti - Socijalistička skupština", *Virovitičanin*, XXV/1923., br. 10, 11. III. 1923., 3.

⁶⁰ Laza M. Kostić, /ur./, *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd 1924., 92.-93.

iz hrvatske političke stranke u hrvatski nacionalni pokret na najbolji način pokazuju i rezultati izbora u virovitičkom i slatinskom kotaru. Uspjevši ili sasvim potisnuti iz izborne borbe svoje konkurente u redovima hrvatskih političkih stranaka (HZ, HSP) ili njihov izborni rezultat svesti na nešto više od stotinjak glasova (HPS), H[P-R]SS je oko svoje političke platforme uspio okupiti apsolutnu većinu hrvatskog stanovništva u oba kotara. Od ostalih stranaka određeni napredak, u usporedbi s izborima za Ustavotvornu skupštinu, postigli su demokrati i radikali, ali je to bilo daleko od njihovih očekivanja. Zanimljivo je pritom da su radikali u slatinskom kotaru ostali na otprilike istom rezultatu kao i 1920. godine, ali da su u virovitičkom kotaru gotovo udvostručili svoj broj glasova što je, ipak, bilo još daleko manje od rezultata DS-a. S druge strane demokrati su odnijeli pobjedu nad radikalima u slatinskom kotaru, a i u virovitičkom kotaru su osvojili veći broj glasova. Iz toga proizlazi da su demokrati, usprkos svim problemima vezanim uz unutarnje odnose u stranci, uspjeli zadržati naklonost srpskog pučanstva u virovitičkom kotaru odnosno pridobiti tu naklonosti u slatinskom kotaru. Socijalisti nisu uspjeli steći naklonost birača pa su kao i SZ ostali posve marginalizirani.

Izbori za Narodnu skupštinu 8. veljače 1925. godine

Razdoblje od parlamentarnih izbora 18. ožujka 1923. godine do izbora održanih 8. veljače 1925. godine bilo je bogato političkim događajima. S jedne strane došlo je do grupiranja oporbenih stranaka, najprije u *Federalističkom bloku* (činili su ga Slovenska ljudska stranka /SLS/, Jugoslavenska muslimanska organizacija /JMO/ i H[P-R]SS). Blok je povezivala ideja rješavanja pitanja unutarnjeg uređenja države preko revizije ustava, što se trebalo ostvariti sporazumom s najjačom srpskom strankom - radikalima. Nakon što se pokazalo da od postignutog sporazuma s radikalima, nazvanog "Markov protokol", neće biti ništa, Stjepan Radić je pokušao odlaskom u inozemstvo internacionalizirati hrvatsko pitanje. Na planu unutarnje politike H[P-R]SS je pokušao oboriti Pašićevu vladu stvaranjem šire koncentracije oporbenih snaga, koja bi, osim stranaka zastupljenih u Federalističkom bloku, uključila i DS. Tako je stvoren *Opozicijski blok* (OB), koji je znatno ojačan i ulaskom zastupnika H[P-R]SS-a u Narodnu skupštinu. Posljedica ulaska DS-a u OB bio je konačan rascjep u stranci. Grupa zastupnika koju je predvodio Svetozar Pribičević izdvojila se iz zastupničkog kluba DS-a, osnovavši posebni "samostalno-demokratski" klub. Ta grupa (sada pod imenom Samostalna demokratska stranka - SDS) se povezala s radikalima i formirala prvu Pašić-Pribičević (P-P) vladu. Kako vlada nije raspolagala s dovoljnom skupštinskom većinom, ubrzo je upala u krizu. Ona je riješena formiranjem vlade OB-a, na čelu s Ljubom Davidovićem. Razdoblje djelovanja ove vlade obilježeno je primjetnim poboljšanjem općih prilika u državi, a zahvaljujući aktivnoj potpori Stjepana Radića (sam H[P-R]SS nije sudjelovao u vladi) uživala je potporu parlamentarne većine. Davidović je htio položaj nove vlade dodatno učvrstiti ulaskom predstavnika H[P-R]SS-a u nju, ali iako je Radić pristao na odustajanje od dijela programa, kralj Aleksandar nije bio zadovoljan učinjenim ustupcima. Položaj vlade u znatnoj je mjeri

kompromitirao i sam Radić nekim svojim neodmjerenim postupcima. Sve to izazvalo je pad Davidovićeve vlade te je 6. studenoga 1924. godine formirana nova P-P vlada. Uz kraljevo dopuštenje vlada je raspustila Narodnu skupštinu te raspisala parlamentarne izbore za 8. veljače 1925. godine.⁶¹

Kako bi što više oslabio svoga glavnog konkurenta na predstojećim parlamentarnim izborima, Radićev H[P-R]SS, vladajuća radikalsko-samostalska koalicija je posegnula za drastičnim mjerama. Uzimajući kao glavni argument pristupanje H[P-R]SS-a Seljačkoj internacionali sa sjedištem u Moskvi nad strankom je, početkom 1925. godine, primijenjen Zakon o zaštiti države. Na osnovi ovog zakona policijski organi su pokrenuli pravu hajku na H[P-R]SS. Zabranjen je svaki oblik političkog djelovanja i promidžbe, stranačke organizacije H[P-R]SS-a stavljene su izvan zakona, a provedena su i brojna uhićenja, kako stranačkog vodstva tako i pristaša stranke na terenu. Ovakvo postupanje organa vlasti sprječavalo je svaku organiziranu predizbornu aktivnost stranke. H[P-R]SS-u je, ipak, dopušteno postavljanje kandidatskih lista, što pokazuje da režim nije bio, u provođenju mjera nad Radićevim pokretom, spreman ići do kraja. Postupci režima su uzrokovali i čvršću homogenizaciju stranačkih redova, što je rezultiralo sve većom privrženošću članova stranke stranačkom vodstvu. Usprkos udarcima koje je H[P-R]SS-u nanosio režim, i tako ograničena predizborna agitacija stranke temeljila se na jasno izraženom pacifističkom stajalištu, kao najboljem putu ka ostvarenju "mirotvorne seljačke republike".⁶²

Uz krajnje neprijateljsko držanje organa vlasti prema djelovanju H[P-R]SS-a, a što se u virovitičkom kotaru očitovalo u uhićenju istaknutih prvaka stranke, neočekivani problem za H[P-R]SS iskrasnio je prilikom određivanja kandidata u virovitičkom izbornom kotaru.⁶³ Očekivalo se da to mjesto pripadne Ivanu Bartoloviću, osnivaču i dugogodišnjem predsjedniku H[P-R]SS-a u virovitičkom kotaru. Bartolović je potporu dobio od svih mjesnih odbora stranke, a snažno su ga podupirali i virovitički zajedničari, posebno nakon što je HZ odustao od kandidature na predstojećim izborima. Promjena na mjestu nositelja liste u virovitičkom izbornom kotaru (Bartolović je bio kandidat stranke na parlamentarnim izborima 1920. i 1923.) pokrenuta je iz stranačkog vodstva. Predsjednik H[P-R]SS-a, Radić, je u članku objavljenom u središnjem glasilu stranke *Slobodnom domu* napao Bartolovića zbog financijskih malverzacija u vezi s isplatom skupštinskih dnevnica te zbog pružanja potpore Vinku Lovrekoviću.⁶⁴ Bartolović je zbog novonastalog problema došao u Zagreb, ali je Radić sve njegove prigovore odbio. Konačna posljedica ovih unutarstranačkih razračunavanja bilo je postavljanje Filipa Lakuša za kandidata H[P-R]SS-a u virovitičkom izbornom kotaru.⁶⁵ Odbijanje Bartolovićeve kandidature

⁶¹ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 150.-178.; ISTI, *Demokratska stranka*, 353.-440.; H. MATKOVIĆ, *S. Pribičević i SDS*, 69.-82.

⁶² H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 141.

⁶³ "Zatvaranja na veliko", *Virovitičan*, XXVII/1925., br. 2, 2.

⁶⁴ O Vinku Lovrekoviću vidi više u: H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 185.

⁶⁵ "Sve kandidatske liste HRSS", *SD*, XIX/1925., br. 1, 7.-10.; "Koji zastupnici HRSS ne kandidiraju i zašto", *SD*, XIX/1925., br. 1a, 3.-5.

naišlo je na snažan otpor u redovima virovitičkih zajedničara koji su, usprkos preporuci stranačkog vodstva da članovi i pristaše HZ-a glasuju za listu H[P-R]SS-a, počeli zastupati drukčija stajališta. Preko svog glasila, *Virovitičana*, najprije su počeli oštro zamjerati "diktatorski" odnos vodstva H[P-R]SS-a prema lokalnim stranačkim prvcima. Upozoravajući na "ovaj najnoviji atentat od strane vodstva HRSS", list konstatira da "sada moramo svi ako nećemo biti izdajice domovine glasovati za narinute nam kandidate, nepoznatog nam Lakuša, a ne smijemo za naše domaće sinove".⁶⁶ S vremenom je ogorčenost virovitičkih zajedničara postajala sve veća pa su počeli zagovarati potporu virovitičkoga građanstva Davidovićevim demokratima ističući da se "on (Davidović, op. a.) muževno i nesebično bori za građanska i narodna prava".⁶⁷ Nekoliko dana prije izbora takvo stajalište je donekle ublaženo tvrdnjom da se na taj način može izigrati "nacionalni blok" jer "će kutija HRSS ionako dobiti velik broj kuglica".⁶⁸

Za razliku od H[P-R]SS-a, koji se našao pod udarom Zakona o zaštiti države i problemima oko sastava kandidatske liste, predizborne aktivnosti režimskih stranaka u virovitičkom i slatinskom kotaru bile su široko rasprostranjene. Radikali i novonastala Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribičevića, ušli su u predizbornu borbu u savezu koji se zvao Nacionalni blok (NB).⁶⁹ U proglasu biračima virovitičkog izbornog okruga NB je ustvrdio da predstojeći izbori ne donose samo promjenu u skupštinskim klupama, nego je njihov pravi cilj u "konsolidaciji naše države".⁷⁰ Učvršćenje državne stabilnosti je, prema NB-u, značilo osiguranje narodnog jedinstva, te obranu države od "razvratnih pokušaja raznih defetističkih partija, poduprtih od vanjskih i nutarnjih neprijatelja te internacionalnog boljševizma".⁷¹ Izbornu agitaciju NB-a predvodili su istaknuti radikalski i samostalski prvaci, Momčilo Ivković i Ivan Paleček. Na skupštini održanoj u Virovitici 29. siječnja 1925. godine, Ivković je istaknuo odlučnost NB-a da "probudi svest narodnu i oduševljenje za kralja i otadžbinu".⁷² Kao predvodnik NB-a i njihov kandidat u virovitičkom izbornom kotaru istupio je i bivši prvak H[P-R]SS-a u Virovitici, Đuro Salajić.⁷³ U slatinskom kotaru NB je, također, održao čitav niz skupština i sastanaka, od kojih su najznačajniji održani u Slatini i Voćinu.⁷⁴ Ovdje je značajno da NB nikako nije bio zamišljen kao trajniji savez radikala i samostalaca. Usprkos zajedničkom

⁶⁶ "I tu nas nije trebalo", *Virovitičan*, XXVII/1925., br. 2, 1.

⁶⁷ "Kuda ćemo?", *Virovitičan*, XXVII/1925., br. 5, 2.

⁶⁸ "Iskrena riječ onima, koji me pitaju", *Virovitičan*, XXVII/1925., br. 6, 1.

⁶⁹ H. MATKOVIĆ, S. Pribičević i SDS, 139.-144., 163.-180.

⁷⁰ "Proglas Centralnog komiteta nacionalnog bloka u Osijeku", *Jug*, VIII/1925., br. 2, 3.

⁷¹ Isto.

⁷² "Sjajan zbor Nacionalnog bloka u Virovitici", *Straža*, VII/1925., br. 18, 1.-2.

⁷³ Isto. Kao glavni razlog svog ulaska u NRS Salajić je naveo "izdajnički rad" Stjepana Radića tj. još "kada je bio u stranci izdajnika Radića video je jasno sve zlo, koje nam taj čovek sprema i zato je istupio i prešao na stranu onih koji se bore za Kralja i Otadžbinu".

⁷⁴ Skupština NB-a u Slatini održana je 23. siječnja, a u Voćinu 18. siječnja. "Vesti iz okolice", *Straža*, VII/1925., br. 14, 2.; "Skupština Nacionalnog bloka u Voćinu", *Jug*, VIII/1925., br. 6, 2.

istupu na izborima niti jedna od koaliranih stranaka nije odustala od svojih programskih odrednica. Posebno su radikali znali odstupiti od proklamiranog "narodnog jedinstva", ističući dominaciju srpstva.⁷⁵

Od hrvatskih političkih stranaka, kandidatsku listu u virovitičkom izbornom okrugu postavili su još HPS, HSP i Hrvatska samostalna seljačka stranka (HSSS). Prvi put kandidatsku listu postavili su i pripadnici njemačke manjine, organizirani u Njemačku stranku (NjS).

Na parlamentarnim izborima 8. veljače 1925. godine, u virovitičkom i slatinskom kotaru glasovalo se na sljedeći način:⁷⁶

K. Virovitica	H[P-R]SS	SZ	NjS	DS	HPS	HSP	SPJ	NB	HSSS
Virovitica	962	15	36	19	116	71	45	198	17
Gradina	819	2	4	6	17	2	2	282	4
Lukač	785	12	19	2	72	0	12	207	3
Pivnica	53	2	4	0	2	0	0	463	3
St. Gradac	884	4	1	5	13	1	2	37	7
S. Borova	16	0	17	0	3	0	0	634	3
Suhopolje	248	5	2	2	28	4	2	74	3
Cabuna	305	19	3	2	16	13	18	457	20
Š. Bukovica	587	4	6	4	28	9	10	223	10
Ukupno	4.659	63	92	40	285	100	91	2.475	70

K. Slatina	H[P-R]S	SZ	NJS	DS	HPS	HSP	SPJ	NB	HSSS
Slatina	589	6	5	74	11	6	19	570	10
D. Meljani	386	12	0	9	5	1	0	202	6
N. Bukovica	490	8	2	35	3	0	6	194	3
Dobrovi	243	3	3	8	5	3	6	414	3
G. Miholjac	470	7	1	5	1	3	5	304	5
Medinci	46	1	2	2	0	0	3	492	6
Sopje	474	4	12	17	18	3	1	51	6
Vaška	427	2	3	14	4	4	3	98	5
Voći	121	6	1	17	9	4	5	488	19
Hum	20	1	1	4	5	1	0	424	14
Sl. Drenovac	38	4	4	10	2	5	11	500	6
Čeralije	148	4	1	5	1	1	3	535	9
Ukupno	3.452	58	35	190	64	31	62	4.212	92

Parlamentarni izbori održani 8. veljače donijeli su određene promjene u odnosu glavnih političkih konkurenata u virovitičkom i slatinskom kotaru.

⁷⁵ Na skupštini NB-a u Osijeku, Lazar Brkić, zamjenik kotarskog kandidata u Slatini, govoreći o "srpskim zaslugama" prilikom stvaranja Kraljevstva SHS izjavio je: "Srpski narod je pobjedio u svetskom ratu sve narode iz bivše Austro-Ugarske, pobjedio je dakle i taj hrvatski suverenitet". "Veličanstven zbor Nacionalnog bloka u Osijeku", *Stráža*, VII/1925., br. 20, 1.-2.

⁷⁶ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. II. 1925.*, Beograd 1926., 86.-87.

U izbornom kotaru Virovitica pobjedu je odnio H[P-R]SS. Iako je ta pobjeda postignuta sa skoro dvije tisuće glasova više u odnosu na NB, u usporedbi s parlamentarnim izborima 1923. godine H[P-R]SS je postigao slabiji izborni rezultat. Očigledno je da su postupci režima i problemi oko određivanja kandidata stranke u virovitičkom kotaru nanijeli određenu štetu izbornim naporima H[P-R]SS-a. Takav položaj H[P-R]SS-a pokušali su iskoristiti HPS i HSP, pa iako su u odnosu na izbore 1923. godine kada je HPS osvojio samo 50 glasova, a HSP nije ni kandidirao, postigli znatan napredak, još uvijek je njihov izborni rezultat ostao posve u sjeni H[P-R]SS-a. Najveći napredak postigle su vladine stranke. NB je 1925. godine osvojio gotovo tisuću glasova više, nego što su radikali i demokrati zajedno osvojili 1923. godine.

U slatinskom kotaru parlamentarni izbori 1925. godine donijeli su promjenu. Izborni pobjednik je postao NB, a za taj rezultat najvažnija je činjenica da je nova politička organizacija, SDS, uspjela u svoje redove privući gotovo sve birače DS-a iz 1923. godine. Tako su se samostanci na najbolji način politički afirmirali prilikom svog prvog izlaska na parlamentarne izbore. H[P-R]SS je ostao na istom izbornom rezultatu kao i prilikom prošlih parlamentarnih izbora, a sve druge političke stranke ostale su posve marginalizirane.

Izbori za Narodnu skupštinu 11. rujna 1927. godine

Politički događaj koji je obilježio razdoblje od parlamentarnih izbora 1925. godine do izbora 1927. godine bio je sporazum H[P-R]SS-a i NRS-a. Pregovori Stjepana Radića s radikalima započeli su odmah nakon parlamentarnih izbora u veljači 1925. godine, iako je stranka bila povezana s bivšim članicama OB-a u novoj političkoj grupaciji nazvanoj Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije. Javnost je o pregovorima saznala nakon govora Pavla Radića u Narodnoj skupštini, a oni su formalno okončani tek 14. srpnja 1925. godine, kada je potpisan Akt o sporazumu između Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke. Ulaskom u savez s radikalima H[P-R]SS je priznao političko stanje nastalo donošenjem Vidovdanskog ustava, što je značilo i odbacivanje republikanstva te prihvaćanje monarhije kao oblika vladavine. Suradnja H[P-R]SS-a i NRS-a, potvrđena u nekoliko R-R vlada, trajala je sve do siječnja 1927. godine, a bila je opterećena brojnim međusobnim nesuglasicama te se jedva održavala. Posljednje parlamentarne izbore u Kraljevini SHS provodila je vlada Velimira Vukićevića, sastavljena od "dvorskih radikala" i grupe demokrata okupljenih oko Vojislava Marinkovića. Niti jedna od ovih grupa nije imala većinsku potporu u svojim strankama, a vlada nije mogla računati niti na skupštinsku većinu. Zbog toga je Vukićevićeva vlada, na temelju kraljeve naredbe, raspustila Narodnu skupštinu te raspisala parlamentarne izbore za 11. rujna 1927. godine, nadajući se da će na izborima osvojiti većinu.⁷⁷

Vodeća hrvatska politička stranka, H[P-R]SS, u predizbornu je utrku ušla sa značajno promijenjenim programskim određenjima u odnosu na protekle par-

⁷⁷ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 205.-230.

lamentarne izbore. Pri tome je stranačkim agitatorima H[P-R]SS-a najviše problema zadavalo kakav će utjecaj na biračke mase ostaviti sudjelovanje stranke u aparatu vlasti, jer su politički protivnici H[P-R]SS-a upravo na toj činjenici gradili mogućnost povećanja svog utjecaja među hrvatskim biračima. U stranačkoj agitaciji H[P-R]SS-a 1927. godine vidljivo je odstupanje od do tada uvriježenih sadržaja izbornih programa. Nekadašnju odlučnost u borbi protiv centralizma i čvrsto zalaganje za “hrvatsku seljačku republiku” zamijenila je izborna agitacija znatno umjerenijeg tipa. Sada se HSS biračima predstavljao kao zagovaratelj aktualnog ustavnog stanja, a “nekadašnji republikanizam bio je zamijenjen pohvalama monarhiji”.⁷⁸ Dolazi i do sve većeg isticanja socijalnih sadržaja, te se velika pažnja pridaje brizi za seljaštvo “u cijeloj državi”.⁷⁹

Nova politička orijentacija H[P-R]SS-a potvrđena je i u predizbornim aktivnostima stranke u virovitičkom i slatinskom kotaru. Središnji trenutak tih djelatnosti bio je jednodnevni boravak predsjednika stranke, Stjepana Radića, u Virovitici i Slatini 9. srpnja 1927. godine. Radić je najprije skupštinu H[P-R]SS-a održao u Virovitici. U njegovu govoru najistaknutije mjesto zauzimao je poziv upućen cjelokupnom seljaštvu koje se, po Radićevim riječima, treba ujediniti, jer jedino tako može ostvariti svoj temeljni cilj, a to je “seljačka država mira i rada”.⁸⁰ Istog dana Radić je boravio i u Slatini gdje je i srpskim biračima poručio da H[P-R]SS “nikad nije vodila mržnja na Srbe, nego sve što smo mi Hrvati radili, mi smo radili i za Srbe”.⁸¹

H(P-R)SS-ovo priznavanje monarhije i stanja nastalog donošenjem Vidovdanskog ustava, pokušale su iskoristiti ostale hrvatske političke stranke. Temeljeći svoju predizbornu agitaciju na “Radićevoj izdaji”, one su, poručujući biračima da nastavljaju borbu za ravnopravnost položaja hrvatskog naroda u Kraljevini SHS, nastojale iskoristiti novu političku orijentaciju H[P-R]SS-a kako bi hrvatske birače privukle na svoju stranu. Takva politička organizacija bio je treći *Hrvatski blok* (III. HB). Središnji naglasci u predizbornoj agitaciji III. HB-a 1927. godine bili su “oživotvorenje hrvatske državne samostalnosti” na temelju “hrvatskog državnog prava” te “decentralizacija upravne vlasti”, a posebno se isticalo i “pobijanje politike Stjepana Radića”.⁸² Nosilac liste III. HB-a u virovitičkom izbornom okrugu bio je dr. Ante Trumbić, a od prva-

⁷⁸ H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 227.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ “Treći put predsjednika Radića u virovitičku županiju”, *Dom*, Zagreb, X/1927., br. 31, 3.-4.

⁸¹ Isto.

⁸² Nakon Radićeva priznanja Vidovdanskog ustava skupina koju je predvodio dr. Stjepan Buć odvojila se od HSS-a i formirala Hrvatski seljački republikanski savez (HSRS). Kako je HSRS-u prijetila opasnost da potpuno nestane s političke pozornice, ušao je u savez s HSP-om, koji se nazvao drugi Hrvatski blok. Ovoj političkoj grupaciji kasnije se pridružila i Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS), pa je novi politički savez nazvan treći Hrvatski blok. Ljubomir ANTIĆ, “Hrvatska federalistička seljačka stranka”, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Zagreb, 15/1982., 189.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 211.; Z. MATIJEVIĆ, “Za hrvatstvo, križ i plug!-Politička aktivnost Hrvatske pučke stranke od veljačkih do rujanskih parlamentarnih izbora (1925.-1927.)”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1997., 249.-271., vidi posebno bilješku br. 89; “Proglas Hrvatskoga bloka”, *Hrvat*, VIII/1927., br. 2288, 1.

ka bloka u virovitičkom i slatinskom kotaru boravio je dr. Stjepan Srkulj. Na skupštini III. HB-a u Virovitici, Srkulj je biračima poručio da je Radić odgovoran za težak položaj hrvatskog naroda jer ga je "27. ožujka 1925. sramotno izdao".⁸³ U virovitičkom izbornom okrugu kandidirao je i HPS, koji je isticao da je "Radić izdao ne samo republiku, nego se odrekao i hrvatskog sabora u Zagrebu, pa proglasio Vidovdanski ustav svetinjom".⁸⁴

Niti radikali nisu ušli u predizbornu utrku 1927. godine jedinstveni. Kriza u koju je stranka zapala, a koja je sve evidentnija postajala nakon Pašičeve smrti 1926. godine, rezultirala je razlomljenošću stranke prilikom postavljanja kandidatskih lista. Uz "službene" radikalske liste, čiji je nosilac u virovitičkom izbornom okrugu bio Đuro Janković, kandidirala je i grupa koju je predvodio Lazar Brkić. Brkićeva grupa pripadala je "jovanovićevcima", skupini koja se okupljala oko istaknutog prvaka NRS-a Ljube Jovanovića, a podržavala ju je i izrazito velikosrpski orijentirana Srpska stranka.⁸⁵ Radikali su u proglasu biračima virovitičke županije poručivali da jedino NRS stoji "na principima državnog i narodnog jedinstva".⁸⁶

Samostalci Svetozara Pribićevića uspjeli su sačuvati unutarnju homogenost svoje stranačke organizacije te su se biračima predstavljali kao jedina općejugoslavenska stranka. U proglasu biračima SDS je isticao ustrajnost stranke u borbi za "jednakost, ravnopravnost sviju delova i sviju krajeva naroda".⁸⁷ SDS je uložio golem napor u predizbornu kampanju 1927. godine o čemu najbolje svjedoče djelatnosti predsejdnika stranke Svetozara Pribićevića.⁸⁸ Početkom srpnja 1927. godine godine Pribićević je boravio i u slatinskom kotaru. Održao je nekoliko zborova SDS-a, od kojih su najznačajniji bili u Slatini i Slatinskom Drenovcu. Agitacijsko putovanje Svetozara Pribićevića u slatinskom kotaru našlo se na oštrom udaru radikalskog tiska. Kako je Pribićević na zboru SDS-a u Slatinskom Drenovcu posebno kritizirao radikale, *Straža* ga je optužila da je "ciganski napao na radikale".⁸⁹ U virovitičkom i slatinskom kotaru stranačku agitaciju predvodio je dr. Stanko Hajduković, a pažnja je posvećena privlačenju kolonista i drugih naseljenika u redove SDS-a. To pokazuje da su samostalci, usprkos inzistiranju na općejugoslavenskoj ideji, pravu potporu u Hrvatskoj i Slavoniji mogli očekivati jedino od srpskog pučanstva.⁹⁰

Radićevo priznanje Vidovdanskog ustava u svoje izborne svrhe pokušali su iskoristiti i komunisti pa su pod zvučnim imenom Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS) postavili svoju listu i u virovitičkom izbornom okrugu.

⁸³ "Izborni glasnik HB", *Hrvat*, VIII/1927., br. 2295, 3.

⁸⁴ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 331.

⁸⁵ "Da ne govorimo mi, neka govori *Die Drau*", *Straža*, IX/1927., br. 147, 1.

⁸⁶ "Za koga da se odluče hrvatski birači?", *Straža*, IX/1927., br. 196, 1.

⁸⁷ "Proglas Samostalne Demokratske Stranke narodu", *RSHS*, XXIII/1927., br. 200, 1.; H. MATKOVIĆ, S. Pribićević i SDS, 208.-209.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ "Partijske vesti", *Straža*, IX/1927., br. 156, 2.

⁹⁰ "Na izbornom terenu", *RSHS*, XXIII/1927., br. 187, 2.-3.

Kandidirao je i bivši istaknuti prvak H[P-R]SS-a Nikola Nikić, koji se nakon raskida radikalno-radićevske suradnje odvojio od Radića.

Rezultati parlamentarnih izbora 1927. godine u virovitičkom i slatinskom kotaru bili su sljedeći:⁹¹

K. Virovitica	DS	SZ	SDS	NRS	H[P-R]SS	RSRS	HB	HPS	NjS	SPJ	Nik	Brk
Virovitica	67	8	45	195	358	145	312	26	40	42	14	3
Gradina	183	18	251	82	432	71	45	5	7	2	1	4
Lukač	152	53	167	163	418	73	11	9	25	0	1	2
Suhopolje	60	19	21	43	179	10	35	4	29	2	1	2
Suh. Borova	52	56	160	92	163	7	4	1	2	1	1	2
Š. Bukovica	80	3	26	70	341	44	19	6	19	5	0	2
St. Gradac	72	2	39	6	503	53	9	38	10	1	0	1
Cabuna	244	14	138	178	138	4	9	2	4	0	3	35
Pivnica	25	70	112	64	163	1	4	1	3	3	2	1
Ukupno	935	243	959	883	2.695	408	448	92	139	56	23	52

K. Slatina	DS	SZ	SDS	NRS	H[P-R]S	RSRS	HB	HPS	NjS	SPJ	Nik	Brk
G. Miholjac	50	29	144	102	237	12	44	8	24	2	2	4
Medinci	20	103	139	76	79	2	22	2	2	1	1	13
N. Bukovica	166	52	97	81	190	14	47	2	3	3	0	12
Dobrovi	18	64	109	17	123	27	23	11	0	1	0	4
Slatina	100	80	194	208	113	33	33	5	14	22	1	2
D. Meljani	55	51	53	88	284	1	35	4	0	0	0	2
S. Drenovac	35	6	327	125	1	3	3	0	0	3	0	1
Čeralije	12	117	196	28	139	9	7	27	110	5	0	5
Sopje	39	4	17	24	276	7	9	117	16	3	1	0
Vaška	11	0	30	55	255	3	18	58	40	1	1	7
Voći	11	195	65	99	39	4	15	78	2	1	1	0
Hum	14	195	70	42	88	1	0	0	0	1	0	10
Ukupno	532	896	1471	945	1824	116	256	312	211	44	7	60

Parlamentarni izbori u virovitičkom i slatinskom kotaru 1927. godine nisu u značajnijoj mjeri promijenili odnose političkih stranaka. U oba kotara pobjedu je odnio Radićev H[P-R]SS, ali je ta pobjeda ostvarena s manjom razlikom osvojenih glasova u odnosu na glavne političke konkurente. Evidentna apstinencija birača nije u punoj snazi pogodila virovitičku županiju (glasovalo oko 68% izbornika) pa njezine posljedice i nisu dovele do promjene izbornog pobjednika. H[P-R]SS je izgubio u odnosu na parlamentarne izbore 1925. godine velik broj glasova u oba kotara, ali ti glasovi nisu išli u korist glavnih konkurenata Radićeve stranke. Jedan dio tih glasova pao je u kutije političkih stranaka koje su nastojale iskoristiti Radićevo priznanje Vidovdanskog ustava,

⁹¹ Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. IX. 1927., Beograd 1928., XLIII-XLIV.; "Rezultati izbora u virovitičkoj županiji", *HL*, VIII/1927., br. 254, 2.-3.; "Rezultat izbora", *Virovitičan*, XXIX/1927., br. 37, 1.

ali nije bila riječ o značajnijem broju, a drugi, veći dio pripada izbornicima koji nisu iskoristili svoje glasačko pravo. Samostalci i radikali, koji su na parlamentarnim izborima 1925. godine nastupili zajedno, također su doživjeli određeni pad u broju dobivenih glasova. Slabiji izborni rezultat SDS-a i NRS-a najbolje su iskoristili demokrati i zemljoradnici, osvojivši zajedno više od tri tisuće glasova.

Zaključak

Rezultati parlamentarnih izbora na virovitičkom i slatinskom području, održanih u parlamentarnom razdoblju međuratne jugoslavenske države (1919.-1929.) upućuju na određene zaključke. Prije svega, u oba kotara na parlamentarne izbore izašao je vrlo velik broj birača, što pokazuje zainteresiranost stanovništva za aktualnu političku problematiku. Na taj način pokazuje se i uspješnost agitacijskih napora političkih stranaka da birače privuku svom političkom programu. Osnovni kriterij po kojem su se birači opredjeljivali bila je etnička pripadnost. Većinsko hrvatsko stanovništvo identificiralo se s H[P-R]SS Stjepana Radića i s manjim oscilacijama izazvanim pritiscima režima ili neočekivanim političkim odlukama samog Radića osiguravalo je pobjedu Radićevom pokretu. Pobjede H[P-R]SS-a posebno su uvjerljive bile na parlamentarnim izborima 1923. i 1925. godine, kada je Radić oko svog političkog programa očuvanja hrvatske posebnosti u Kraljevini SHS uspio okupiti najveći postotak hrvatskog stanovništva u virovitičkom i slatinskom kotaru. Treba reći da je izbornom rezultatu H[P-R]SS-a izrazito pogodovala i ekonomska struktura stanovništva u oba kotara, koje je, u velikoj većini, činilo seljaštvo. O važnosti etničke pripadnosti prilikom političkog opredjeljivanja virovitičkog i slatinskog kotara govori i primjer DS-a i SDS-a. Političke stranke koje su svoj politički program temeljile na ideji jedinstvenog jugoslavenskog naroda potporu su dobivale isključivo od srpskog stanovništva u oba kotara, što svjedoči o njihovu neuspjehu da k unitarističkoj ideji privuku hrvatske birače. Taj neuspjeh prisiljavao ih je da podršku potporu u redovima srpskog stanovništva. Treba naglasiti da je H[P-R]SS uspio u borbi za hrvatske glasove potpuno potisnuti sve izborne konkurente iz redova hrvatskih političkih stranaka. S druge strane, niti jedna od političkih stranaka koja je računala na potporu birača srpske etničke zajednice nije uspjela svoje izborne konkurente u tolikoj mjeri potisnuti da bi mogla ostvariti dominaciju. Kao još jedan dokaz presudne važnosti etničke strukture virovitičkog i slatinskog kotara za rezultate parlamentarnih izbora mogu poslužiti i izborni rezultati "radničkih stranaka". I komunisti i socijalisti na parlamentarnim izborima (s manjim iznimkom izbora 1920. godine) u oba kotara ostaju posve marginalna politička pojava.

U svrhu što potpunijeg pregleda rezultata koje su političke stranke postizale na parlamentarnim izborima (1920., 1923., 1925. i 1927.) u virovitičkom i slatinskom kotaru donosimo i sljedeće tablice:

K. Virovitica	1920.	1923.	1925.	1927.
DS	16.4%	17%	0.5%	13.4%
NRS	4.5%	5.9%	/	12.7%
SDS	/	/	/	13.8%
SZ	/	0.7%	0.8%	3.5%
NB	/	/	31.4%	/
Brk	/	/	/	0.7%
H[P-R]SS	56.4%	74%	59.1%	38.8%
HZ	8.3%	/	/	/
HSP	/	/	1.2%	/
HPS	1.2%	0.4%	3.6%	1.3%
HB	/	/	/	6.4%
HSSS	/	/	0.8%	/
Nik	/	/	/	0.3%
KPJ	8.8%	/	/	5.8%
SPJ	1.9%	1.1%	1.1%	0.8%
NjS	/	/	1.1%	2%
SS	2.4%	/	/	/

K. Slatina	1920.	1923.	1925.	1927.
DS	24.3%	28.2%	2.3%	7.9%
NRS	24.9%	18.9%	/	14.1%
SDS	/	/	/	22%
NB	/	/	51.3%	/
SZ	/	0.6%	0.7%	13.4%
Brk	/	/	/	0.8%
HPRSS	31.6%	50.1%	42.1%	27.3%
HZ	8.3%	/	/	/
HSP	/	/	0.3%	/
HPS	3.1%	1.3%	0.7%	4.6%
HB	/	/	/	3.8%
HSSS	/	/	1.1%	/
Nik	/	/	/	0.01%
KPJ	4.9%	/	/	1.7%
SPJ	0.7%	0.6%	0.7%	0.6%
NjS	/	/	0.4%	3.1%
SS	1.8%	/	/	/

SUMMARY

PARLIAMENTARY ELECTIONS AND PARTY STRUGGLES IN THE VIROVITICA AND SLATINA DISTRICTS, 1919-1929.

Political life in the Virovitica and Slatina districts in 1919-1929 reached its peak on the occasion of parliamentary elections. Indeed, it was parliamentary elections which showed the strength of particular political parties. The factor which had a decisive influence on the political orientation of the inhabitants of Virovitica and Slatina districts, during the parliamentary period in the inter-war Yugoslav state, was the ethnic (national) structure of that region. From the very outset of the period, the Croatian population gave its support to the Croat Peasant Party of Stjepan Radić. This fact shows that the Croatian population saw Radić and his political ideas as a genuine defender of Croat individuality within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The domination of Radić's party is evident in all the parliamentary elections (1920, 1923, 1925, 1927), and all the other Croatian political parties remain in the shadows of these results. On the other hand, the Serb population in both districts placed its faith in the Democratic party, and following the parliamentary elections of 1925, in the Independent Democratic party of Svetozar Pribićević. A relatively large voter turnout revealed a high degree of interest on the part of the population in the actual political issues, which speaks to the success of pre-election agitation by the political parties.

Key words: Virovitica, Slatina, political parties, elections, Croatia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians